

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1712

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zvnvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr

Yayın No | Publication Number: 1023

Kitap Adı : İslâm Eğitimi ve Öğretim Geleneğinde Tefsir İlmi

Book Title : The Science of Tafsir in The Tradition of Islamic Education
And Instruction

ISBN : 978-625-5576-77-4

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786255576774

Yazar | Author: Ersin Çelik | orcid.org/0000-0002-1821-7772

Kurum | Institution: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

ROR ID: ror.org/0468j1635

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 285 (xii + 273)

Yayın Tarihi | Publication Date: Ekim | October 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAM9 - İslam: tefsir ve yorum | Islam: exegesis and commentary

BISAC: REL006670 - İslam / Kuran Çalışmaları | Religion / Islam / Quranic Studies

THEMA: QRAM9 - İslam: Tefsir ve yorum | Islam: Exegesis and commentary

LC Classification: BP130.4 - Tefsir - Eğitim ve öğretim | Koran. Study and teaching

DEWEY: 297.12207 - Tefsir - Eğitim | Koran—Study and teaching

WoS Category: Religion | Din

WoS Citation Topics Meso: 1.20 - Theology & Religious Studies | Teoloji ve Din Araştırmaları

WoS Citation Topics Micro: 1.20.35 - Quranic Interpretation | Kuran Yorumu

Scopus Subject Areas: 1210 - Din ve Teoloji | Religious Studies

Atıf Bilgisi | Cite as: Çelik, Ersin. *İslâm Eğitimi ve Öğretim Geleneğinde Tefsir İlmi*. FCR Yayın Ltd., 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

İslâm Eğitim ve Öğretim Geleneğinde

Tefsir İlmî

Ersin Çelik

Ankara 2025

Yazar Hakkında | About the Author

Ersin ÇELİK

1988 yılının kışında Kastamonu'nun Bozkurt ilçesine bağlı küçük bir köyde dünyaya geldi. İlk harfleri köy okulunun mütevazı sıralarında tanıdı. Henüz lise yıllarında klasik İslâmî ilimlerin dünyasına merak sardı. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezuniyetinin ardından 2013 yılında Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Osmanlı tefsir geleneğine duyduğu ilgiyi yüksek lisans tezine taşıdı (*Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi ve Kâdî Beyzâvî Hâşiyesi'nin Değerlendirilmesi*, 2015). Aslında bu alanda derinleşmeyi arzuluyordu. Ancak Suriye iç savaşının mezhepsel boyutları üzerine yaptığı incelemeler, doktora çalışmasında rotasını Şîî tefsir geleneğine çevirmesine yol açtı (*Şîa'da Kur'an İlimleri -Muhammed Hâdî Ma'rîfet Örneği*, 2021). Arapça, Farsça ve İngilizce bilen yazarın birçok makale, sempozyum bildirisi ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Yazarın ilmi çalışmaları, Osmanlı tefsir geleneği ve tefsirde mezhebî farklılıkların yanı sıra tefsir usûlü ile tefsir eğitim-öğretimi alanlarında yoğunlaşmaktadır. Halen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışmalarını sürdüren yazar evli olup Beyazıt Emin, Selçuk Emir ve Zehra Sare'nin babasıdır.

He was born in the winter of 1988 in a small village affiliated with the Bozkurt district of Kastamonu. He learned his first letters at the humble desks of the village school. Already during his secondary school years he developed an interest in the world of the classical Islamic sciences. After graduating from the Faculty of Theology at Istanbul University, he was appointed in 2013 as a research assistant at the Faculty of Theology of Rize Recep Tayyip Erdoğan University. He carried his interest in the Ottoman tafsir tradition into his M.A. thesis (*Shaykh al-Islâm Sa'dî Çelebi and the Evaluation of Qâdî Baydâwî's Hâshiya*, 2015). His true aspiration, however, was to deepen his studies in this field. Yet his observations on the sectarian dimensions of the Syrian civil war led him, in his doctoral research, to turn towards the Shî'î tafsir tradition (*Ulûm al-Qur'ân in Shî'ism -The Example of Muḥammad Hâdî Ma'rîfat*, 2021). Proficient in Arabic, Persian, and English, he has authored numerous articles, conference papers, and book chapters. The author's scholarly work focuses on the Ottoman tafsir tradition, sectarian differences in tafsir, as well as usûl al-tafsir and the teaching of tafsir. The author, who is currently continuing his work at the Faculty of Theology at Recep Tayyip Erdoğan University, is married and the father of Beyazıt Emin, Selçuk Emir and Zehra Sare.

Kitap Hakkında

İslâm Eğitim ve Öğretim Geleneğinde Tefsir İlimi

Klasik ve çağdaş dönemlerde telif edilen Tabakâtü'l-müfessirîn ve Tefsir Tarihi türü eserlerde genellikle müfessirlerin hayat hikâyeleri ve tefsir eserleri ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte, tefsir ilminin eğitim ve öğretim süreçlerine dair hususlar büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Oysa müfessirlerin yetişme serüveni ile tefsir metnlerinin ortaya çıkışı, doğrudan ilmî tedrisat ve eğitim ortamlarıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla yalnızca müfessirlerin şahsiyeti ve onların eserleri üzerinden inşa edilen bir tefsir tarihi tasavvuru, tabiatı gereği eksik kalmaktadır. İşte bu çalışma, tefsir tarihinin çoğu kez göz ardı edilen boyutunu, yani eğitim ve öğretim süreçlerini ele almaktadır. İlk bölümde tefsir ilminin teorik çerçevesi çizilerek bu alanın ilmî bir disiplin olarak geçirdiği tarihsel süreç ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde medreselerin kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkışından önceki dönemde tefsir öğretiminin nasıl şekillendiği incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise klasik dönem boyunca tefsir dersleri veren âlimler, mensup oldukları ilmî gelenekler dikkate alınarak kategorize edilmektedir. Dördüncü bölüm iki kısma ayrılmakta; ilk kısımda tefsir derslerinin icra edildiği cami, medrese, saray ve tekke gibi mekânlar ele alınmakta, ikinci kısımda ise tedrisatta okutulan eserler popülerlik düzeyine göre tasnif edilmektedir. Beşinci ve son bölümde ise derslerde takip edilen yöntem, ortaya çıkan tartışmalar, yöneltilen sorular ve verilen cevaplar gibi pratik hususlar değerlendirilmekte, ayrıca bu derslerin tefsir eserlerinin teşekkülüne olan etkisi analiz edilmektedir. Sonuç itibarıyla eser, tefsirin bir ilim olarak İslâm ümmeti açısından taşıdığı değeri, tarihsel tecrübenin ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir; Tefsir Tarihi; tefsir müderrisi; eğitim ve öğretim; müfredat

About the Book

The Science of Tafsir in The Tradition of Islamic Education and Instruction

In both the classical and modern periods, works belonging to the genres of *Ṭabaqāt al-mufasssīrīn* and tafsīr history have predominantly highlighted the biographies of exegetes and the exegetical works they composed. By contrast, the processes of education and instruction in the science of tafsīr have been largely neglected. Yet the intellectual formation of mufasssīrs and the emergence of tafsīr texts are directly connected with scholarly teaching and learning environments. Consequently, a conception of tafsīr history constructed solely around the figures of exegetes and their writings remains necessarily incomplete. This study addresses precisely this often-overlooked dimension of tafsīr history, namely, its educational and instructional processes. The first chapter outlines the theoretical framework of tafsīr and situates its development as a scholarly discipline within a broader historical trajectory. The second chapter examines the teaching of tafsīr in the early period, prior to the institutional emergence of the madrasa as a formalised setting of instruction. The third chapter categorises scholars who taught tafsīr during the classical period according to the intellectual traditions with which they were associated. The fourth chapter is divided into two sections: the first analyses the venues in which tafsīr lessons were conducted—mosques, madrasas, palaces and Sufi lodges; the second surveys the works taught in tafsīr instruction, classified according to their relative popularity. The fifth and final chapter investigates practical aspects of tafsīr lessons, including pedagogical methods, debates and controversies, questions posed and their answers, as well as the influence of teaching practices on the formation of exegetical works. In conclusion, the study aims to demonstrate, on the basis of historical experience, the significance of tafsīr as a scholarly discipline for the Muslim community.

Keywords: Qurʾānic exegesis; History of Qurʾānic exegesis; Teacher of tafsīr; Education and instruction; Curriculum

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. TEFSİR İLMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ	9
1.1. Tefsir İlminin Tanımı	10
1.1.1. Te'vili Hariç Tutan Tanımlar	11
1.1.2. Te'vili İçeren Tanımlar	14
1.3. Tefsir İlmini Öğrenmenin Hükümü	18
1.4. Tefsir'in İlimler Tasnifindeki Yeri	23
1.5. Tefsirin İlişkili Olduğu İlimler	28
2. ERKEN DÖNEMDE TEFSİR EĞİTİM-ÖĞRETİMİ	37
2.1. Hz. Peygamber Dönemi	39
2.2. Sahâbe Dönemi	43
2.3. Tâbiûn Dönemi	48
2.4. Tebeu't-tâbiûn Dönemi	54
2.5. Tebeu't-tâbiûn Sonrası Dönem	58
3. TEFSİR TEDRİSATINDA ULEMÂ	65
3.1. Tefsir Müderrislerinin Atanması	71
3.2. Atama Sonrası Açılış Dersi Geleneği	80
3.3. Tefsir Dersi Veren Âlimler	83
3.3.1. Müfessirler	83
3.3.2. Arap Dilcileri	87
3.3.3. Fakihler	91
3.3.4. Muhaddisler	94
3.3.5. Mutasavvıflar	97
3.3.6. Diğer Âlimler	101
4. TEFSİR TEDRİSATINDA MEKÂN ve ESER	105
4.1. Tefsir Derslerinin Yapıldığı Mekânlar	109
4.1.1. Câmilerde Tefsir	110
4.1.2. Medreselerde Tefsir	122

4.1.3. Tekkelerde Tefsir	132
4.1.4. Saraylarda Tefsir	136
4.2. Tefsir Medresesi Olgusu	141
4.3. Taşrada Tefsir Tedrisatı	144
4.4. Tefsir Tedrisatında Tercih Edilen Eserler	146
4.4.1. Tedrisi Yaygın Olan Bazı Tefsir Eserleri	155
4.4.1.1. Sa'lebî'nin <i>el-Keşf ve'l-beyân</i> 'ı	156
4.4.1.2. Vâhidî'nin <i>el-Basît, el-Vasît ve el-Vecîz</i> 'i	160
4.4.1.3. Begavî'nin <i>Me'âlimü't-tenzîl</i> 'i	164
4.4.1.4. Zemahşerî'nin <i>el-Keşşâf</i> 'ı	168
4.4.1.5. Kâdî Beyzâvî'nin <i>Envâru't-tenzîl</i> 'i	171
4.4.1.6. Mahallî ve Süyûtî'nin <i>Tefsîru'l-Celâleyn</i> 'i	179
4.4.2. Tedrisi Bölgesel Olan Tefsir Eserleri	183
5. TEFSİR DERSLERİNDE MÜFREDAT, USÛL ve DERS PRATİKLERİ	189
5.1. Tefsir Dersinin Müfredattaki Konumu	189
5.2. Tefsir Dersinde Takip Edilen Usul	202
5.3. Halka Açık Tefsir Dersleri	206
5.4. Tefsir Dersi İçin Yolculuk	212
5.5. Tefsir Derslerinde Yaşanan Bazı Tartışmalar	213
5.6. Tefsir Derslerinde Sorulan Sorular ve Cevapları	221
5.7. Tefsir Dersi Hatim Merasimi Geleneği	227
5.8. Tedristen Telif: Tefsir Derslerinden Doğan Tefsir Eserleri	229
SONUÇ	239
KAYNAKÇA	245
DİZİN	269

ÖN SÖZ

Klasik ve çağdaş dönemlerde kaleme alınan *Tabakâtü'l-müfessirîn* ve *Tefsir Tarihi* türü eserlerde ağırlıklı olarak müfessirlerin biyografileri ve telif ettikleri eserler ön plana çıkarılmış, buna karşılık tefsir ilminin eğitim ve öğretim süreçleri yeterince ele alınmamıştır. Oysa müfessirlerin yetişme süreci ve tefsirlerin ortaya çıkışı, doğrudan eğitim ve öğretim faaliyetleriyle irtibatlıdır. Bu nedenle yalnızca müfessirler ve tefsir metinleri merkezli bir tefsir tarihi yaklaşımı kaçınılmaz olarak eksik kalmaktadır. Ayrıca şifahi geleneğin, yazılı metinler kadar hatta kimi zaman onlardan daha uzun ömürlü ve etkili olduğu dikkate alındığında, tefsir ilminin eğitim ve öğretim boyutunun ihmal edilmesi alandaki önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğun giderilmesine mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, müfessirlerin biyografilerini veya tefsir literatürünü yeniden tanıtmak değildir. Aksine araştırma, tefsir ilminin İslâm ilim geleneği içerisindeki eğitim ve öğretim boyutuna odaklanmakta; derslerin muhtevası, okutulan metinler, derslerin icra edildiği mekânlar, öğretim pratikleri ve tefsir derslerinin tefsir eserlerinin teşekkülündeki rolü gibi unsurları tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede çalışmada, klasik dönemde hangi tefsirlerin daha yaygın şekilde okutulduğu, tefsir derslerini hangi âlimlerin yürüttüğü ve söz konusu derslerin medrese müfredatında düzenli bir şekilde yer alıp almadığı gibi sorulara cevap aranmaktadır. Bununla birlikte çalışmanın dikkat çekici katkılarından biri, tefsirin “ilim olup olmadığı” meselesine, Müslüman âlimlerin tarihsel tecrübeleri ışığında yaklaşarak bu tartışmaya özgün bir boyut kazandırmasıdır. Böylece konu yalnızca teorik düzeyde değil, aynı zamanda tarihî gerçekliğin sunduğu somut örnekler üzerinden de ele alınmaktadır. Bunun-

la beraber, araştırmanın esas amacı tefsirin ilim olup olmadığına dair teorik tartışmaları ayrıntılı biçimde irdelemek değildir. Bu nedenle birinci bölümde, tefsirin eğitim ve öğretim sürecine giriş mahiyetinde; tefsirin tanımı, öğrenilmesinin hükmü, diğer ilimlerle ilişkisi ve ilimler tasnifindeki yeri gibi konulara kısaca temas edilmiştir. Buna karşılık, konunun merkezinden uzaklaşmamak adına tefsir ilminin kaideleri, tefsir-te'vil ayrımı veya ilmin sınırları gibi teorik meseleler bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın kapsamı, İslâm tarihinin başlangıcından çağdaş döneme kadar uzanan geniş bir periyodu içermektedir. Bu genişlik, tercih edilen bir tasarımdan ziyade, ulaşılabilen verilerin sınırlılığı sebebiyle zorunlu hale gelmiştir. Çünkü her dönem ve bölgeye dair ulaşılabilen bilgiler aynı ölçüde değildir. Örneğin Memlûkler dönemi, tabakât literatürünün sunduğu ayrıntılı malumat sayesinde görece daha aydınlatıcı veriler sunarken; Endülüs, Anadolu ve Orta Asya gibi bölgelerde tefsirin eğitim ve öğretim süreçlerine dair bilgiler oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır. Özellikle taşra bölgelerine ilişkin veriler son derece kısıtlıdır; buna karşılık Kahire, Şam ve İstanbul gibi ilmî merkezlerde tefsir tedrisine dair daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu nedenle bu eser, nihâî bir çalışma olmaktan çok alanda yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için bir giriş mahiyetindedir. Araştırmada, klasik dönemde medrese, cami ve meclislerde tefsir derslerinin işleniş biçimi, müfredattaki yeri ve ilmî çevrelerdeki karşılığı üzerinde durulmuştur. Böylelikle çalışma, hem tarihsel seyir içerisinde tefsir tedrisinin portresini çizmekte hem de günümüzde tefsir eğitimine ilişkin tartışmalar için zemin hazırlamaktadır. Şüphesiz böylesine dağınık ve sınırlı malzeme üzerine inşa edilen bir araştırmanın pek çok eksikliği olacaktır. Ancak alanda derli toplu çalışmaların yokluğu, bu eksikliklere rağmen, elinizdeki çalışmanın önemini artırmaktadır. Çalışmanın, tefsir tarihinin yalnızca yazılı ürünlerle sınırlı ol-

madığını, bilakis sözlü eğitim ve öğretim faaliyetlerinin de en az onlar kadar dikkate değer bir alan teşkil ettiğini hatırlatması bakımından faydalı olacağı ümit edilmektedir.

Bu vesileyle çalışmamı okuma nezaketi göstererek kıymetli görüşleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Abdullah Aygün'e, Doç Dr. Muhammet Karaosman, Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Kışmır'e, Öğr. Gör. Vehbi Cansız'a ve Arş. Gör. Mustafa Yüce'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ersin Çelik

Rize 2025

*Eşim Elvan Hanıma...
Yalnızca bu çalışmayı değil,
hayat yolculuğumu da kolaylaştıran
sabrı ve özverisi için.*